

به نام خدا

عنوان

پروژه‌های گاپ و داپ ترکیه از منظر حقوق
بین‌الملل و پیامدهای زیست‌محیطی آن

ارائه دهنده: یاسمن یاسمی یاراحمدی

نام استاد: جناب دکتر احمد کاظمی

دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

بهار ۱۴۰۵

اهمیت منابع آب در روابط بین‌الملل

آب در قرن بیست و یکم به یکی از مهمترین منابع استراتژیک جهان تبدیل شده است. بسیاری از پژوهشگران معتقدند که جنگ‌های آینده ممکن است نه بر سر نفت بلکه بر سر آب شکل بگیرند.

نکات اصلی

- آب عامل توسعه اقتصادی است.
- امنیت غذایی به آب وابسته است.
- تولید انرژی به منابع آبی نیاز دارد.
- سلامت عمومی با دسترسی به آب سالم ارتباط مستقیم دارد.
- بسیاری از رودخانه‌ها ماهیت فرامرزی دارند.

معرفی رودخانه‌های دجله، فرات و ارس

- رودخانه‌های دجله، فرات و ارس از مهم‌ترین رودخانه‌های غرب آسیا محسوب می‌شوند.
- **رود فرات**
- سرچشمه در شرق آناتولی ترکیه
- عبور از سوریه
- ورود به عراق
- **رود دجله**
- سرچشمه در کوه‌های توروس ترکیه
- عبور از عراق
- پیوستن به فرات
- **رود ارس**
- سرچشمه در شرق ترکیه
- مرز طبیعی ایران و جمهوری آذربایجان

پروژه گاپ چیست؟

- پروژه گاپ مخفف عبارت:
- **Southeastern Anatolia Project (GAP)**
- یا پروژه آناتولی جنوب شرقی است.
- اهداف اعلام شده
- توسعه منطقه جنوب شرقی ترکیه
- تولید انرژی برق آبی
- گسترش کشاورزی
- کاهش فقر
- توسعه زیرساخت‌ها

ابعاد و مشخصات پروژه گاپ

پروژه گاپ یکی از بزرگترین طرح‌های عمرانی جهان است.
مشخصات

- ۲۲ سد
- ۱۹ نیروگاه برق‌آبی
- آبیاری حدود ۱/۸ میلیون هکتار زمین
- سرمایه‌گذاری بیش از ۳۲ میلیارد دلار
- استان‌های تحت پوشش

- دیاربکر
- شانلی اورفا
- ماردین
- غازی عینتاب
- آدیامان
- باتمان
- سیرت
- کیلیس
- شیرناک

مهم‌ترین سدهای پروژه گاپ

سد کبان

اولین سد بزرگ پروژه

سد کاراکایا

سد تولید برق

سد آتاتورک

پنجمین سد بزرگ جهان

ظرفیت ۴۸/۷ میلیارد مترمکعب

سد ایلیسو

مهم‌ترین سد روی رود دجله

بحث‌برانگیزترین سد پروژه

پروژه داپ چیست؟

داپ مخفف:

East Anatolian Project (DAP)

یا پروژه آناتولی شرقی است.

ویژگی‌ها

- آغاز رسمی در سال ۱۹۹۸
- تمرکز بر حوضه ارس
- سدسازی گسترده در شرق ترکیه
- تأثیر مستقیم بر ایران

مهم‌ترین سدهای پروژه داپ

سد کاراکورت

- ظرفیت حدود ۱/۶ میلیارد مترمکعب
- تولید حدود ۱۰۰ مگاوات برق

سد توزلوجا

از مهم‌ترین سدهای در حال احداث

سایر سدها

- سویلمز
- نارین قلعه
- صفاکوی
- یاغمور
- سنا
- گوزه

هیدروپلیتیک ترکیه در پروژه‌های گاپ و داپ

هیدروپلیتیک به مطالعه نقش آب در روابط سیاسی، اقتصادی و امنیتی میان کشورها گفته می‌شود. از آنجا که ترکیه در بالادست رودخانه‌های دجله، فرات و ارس قرار دارد، از موقعیت جغرافیایی خود برای مدیریت و کنترل منابع آبی منطقه بهره می‌برد.

اهداف هیدروپلیتیکی ترکیه

افزایش نفوذ منطقه‌ای

کنترل منابع آب فرامرزی

تقویت امنیت ملی

توسعه اقتصادی مناطق شرقی و جنوب شرقی

افزایش قدرت چانه‌زنی در روابط با کشورهای همسایه

ابزارهای هیدروپلیتیکی

احداث سدهای بزرگ

کنترل جریان آب

تولید برق آبی

توسعه شبکه‌های آبیاری

مدیریت منابع آب مرزی

پیامدها

وابستگی بیشتر کشورهای پایین‌دست به تصمیمات ترکیه

افزایش اختلافات آبی منطقه‌ای

نگرانی ایران، عراق و سوریه نسبت به امنیت آبی

شکل‌گیری مفهوم «هیدروهمز مونی ترکیه» در برخی پژوهش‌ها

مبانی حقوق بین‌الملل آب‌های فرامرزی

حقوق بین‌الملل آب‌های فرامرزی مجموعه‌ای از قواعد و اصولی است که نحوه استفاده دولت‌ها از رودخانه‌ها و منابع آبی مشترک را تنظیم می‌کند. این قواعد با هدف جلوگیری از بروز اختلافات و تضمین بهره‌برداری عادلانه از منابع آب شکل گرفته‌اند.

اصول مهم:

- اصل استفاده منصفانه و معقول
- اصل عدم ورود خسارت قابل توجه
- اصل همکاری و تبادل اطلاعات
- اصل توسعه پایدار
- اصل حسن همجواری

بر اساس این اصول، کشورهای بالادست نمی‌توانند به گونه‌ای از منابع آبی استفاده کنند که منافع کشورهای پایین‌دست به طور جدی آسیب ببیند.

موارد نقض حقوق بین‌الملل محیط زیست

۱. اصل منع استفاده زیان‌بار از محیط زیست
کاهش آب رودخانه‌های مشترک موجب خسارت زیست‌محیطی به کشورهای پایین‌دست شده است.
۲. اصل عدم ورود خسارت قابل توجه
اجرای سدها باعث آسیب به کشاورزی، تالاب‌ها و منابع آب کشورهای همسایه می‌شود.
۳. ارزیابی آثار زیست‌محیطی فرامرزی
پیش از اجرای پروژه‌ها ارزیابی جامع اثرات فرامرزی انجام نشده است.
۴. کنوانسیون آبراه‌های بین‌المللی ۱۹۹۷
اصل استفاده منصفانه و معقول از منابع آب مشترک مورد چالش قرار گرفته است.
۵. کنوانسیون رامسر
کاهش آب تالاب‌های منطقه با اهداف حفاظتی این کنوانسیون مغایرت دارد.
۶. کنوانسیون مقابله با بیابان‌زایی
خشک‌شدن اراضی و افزایش ریزگردها روند بیابان‌زایی را تشدید کرده است.
۷. کنوانسیون اسپو
کشورهای متأثر از پروژه‌ها در فرآیند ارزیابی زیست‌محیطی مشارکت نداشته‌اند.
۸. کنوانسیون آرهوس
دسترسی عمومی به اطلاعات زیست‌محیطی پروژه‌ها محدود بوده است.

اصل منع استفاده زیانبار از محیط زیست

یکی از مهمترین اصول حقوق بین الملل محیط زیست، اصل منع استفاده زیانبار از محیط زیست است.

بر اساس این اصل:

هیچ دولتی حق ندارد از قلمرو خود به گونه‌ای استفاده کند که موجب ورود خسارت جدی زیست‌محیطی به سایر کشورها شود.

ویژگی‌های این اصل:

- یک قاعده عرفی بین‌المللی محسوب می‌شود.
 - در آرای دادگاه‌های بین‌المللی مورد استناد قرار گرفته است.
 - مبنای بسیاری از کنوانسیون‌های محیط زیستی است.
 - در موضوع رودخانه‌های مشترک اهمیت ویژه دارد.
- منتقدان پروژه‌های گاپ و داپ معتقدند این طرح‌ها با این اصل در تعارض قرار دارند.

حقوق بشر زیست محیطی

در دهه‌های اخیر رابطه میان محیط زیست و حقوق بشر اهمیت فراوانی یافته است.

حقوق بشر زیست محیطی شامل:

- حق برخورداری از آب سالم
- حق برخورداری از هوای پاک
- حق سلامت
- حق توسعه پایدار
- حق زندگی در محیط زیست سالم

سازمان ملل متحد بارها تأکید کرده است که دسترسی به آب سالم یکی از حقوق بنیادین بشر محسوب می‌شود و دولت‌ها موظف به رعایت آن هستند.

پیامدهای زیست محیطی پروژه گاپ

پروژه گاپ آثار گسترده‌ای بر محیط زیست منطقه بر جای گذاشته است. مهم‌ترین پیامدها:

- کاهش جریان طبیعی رودخانه‌ها
- خشک شدن تالاب‌ها
- افزایش بیابان‌زایی
- گسترش ریزگردها
- کاهش تنوع زیستی
- تخریب اکوسیستم‌های طبیعی

کارشناسان معتقدند این پیامدها تنها محدود به عراق و سوریه نیست و ایران نیز تحت تأثیر قرار گرفته است.

ایجاد ریزگردها در منطقه

یکی از مهمترین پیامدهای اجرای پروژه گاپ افزایش پدیده ریزگردها است.
دلایل:

- کاهش آب دجله و فرات
- خشک شدن تالابها
- از بین رفتن پوشش گیاهی
- کاهش رطوبت خاک

نتایج:

- افزایش طوفانهای گرد و غبار
- کاهش کیفیت هوا
- افزایش بیماریهای تنفسی
- خسارت به کشاورزی
- تهدید سلامت عمومی

جنوب غرب ایران یکی از مناطقی است که به شدت تحت تأثیر این وضعیت قرار گرفته است.

کاهش حق آبه عراق و سوریه

سدهای احداث شده توسط ترکیه حجم عظیمی از آب دجله و فرات را ذخیره می‌کنند.

پیامدهای کاهش حق آبه:

- کاهش آب آشامیدنی
- محدود شدن فعالیت‌های کشاورزی
- کاهش تولید محصولات غذایی
- کاهش درآمد کشاورزان
- تشدید بحران آب

بسیاری از کارشناسان معتقدند ادامه این روند می‌تواند امنیت انسانی و اقتصادی عراق و سوریه را تهدید کند.

تأثیر بر تالاب‌ها و اکوسیستم‌ها

تالاب‌ها نقش بسیار مهمی در حفظ تعادل زیست‌محیطی دارند.
اثرات سدسازی ترکیه:

- خشک شدن هورالعظیم

- آسیب به هورالهویزه

- کاهش تنوع زیستی

- نابودی زیستگاه پرندگان مهاجر

- افزایش کانون‌های گرد و غبار

خشک شدن این تالاب‌ها علاوه بر آثار زیست‌محیطی، خسارات اقتصادی فراوانی نیز ایجاد کرده است.

تأثیر بر خلیج فارس و آبریان

کاهش آب ورودی دجله و فرات باعث کاهش آب اروندرود می‌شود.
پیامدهای این وضعیت:

- افزایش شوری آب

- نفوذ آب شور خلیج فارس به مناطق داخلی

- کاهش کیفیت منابع آب

- آسیب به سواحل مرجانی

- کاهش جمعیت ماهیان

- تهدید صنعت شیلات

کاهش ورود آب شیرین به خلیج فارس می‌تواند تعادل اکولوژیک این منطقه را بر هم بزند.

بحران کشاورزی و امنیت غذایی

کشاورزی عراق و سوریه وابستگی شدیدی به آب دجله و فرات دارد.
پیامدهای کاهش آب:

- کاهش سطح زیر کشت
- افت تولید محصولات کشاورزی
- افزایش قیمت مواد غذایی
- وابستگی بیشتر به واردات
- افزایش فقر روستایی

امنیت غذایی یکی از مهمترین حوزه‌هایی است که تحت تأثیر پروژه گاپ قرار گرفته است.

پیامدهای اجتماعی و انسانی

سدسازی گسترده تنها آثار زیست‌محیطی ندارد بلکه پیامدهای اجتماعی فراوانی نیز ایجاد می‌کند.

از جمله:

- مهاجرت اجباری جمعیت

- تخلیه روستاها

- افزایش بیکاری

- گسترش فقر

- تغییر ساختار جمعیتی مناطق

بر اساس برخی گزارش‌ها صدها هزار نفر در نتیجه اجرای پروژه‌های سدسازی ناچار به جابه‌جایی شده‌اند.

پیامدهای پروژه داپ بر ایران

پروژه داپ به دلیل قرار گرفتن بر روی سرشاخه‌های رودخانه ارس، بیشترین تأثیر را بر ایران خواهد داشت. رود ارس یکی از مهمترین منابع آبی شمال غرب ایران محسوب می‌شود و در تأمین آب شرب، کشاورزی، صنعت و محیط زیست منطقه نقش حیاتی دارد.

مهمترین آثار احتمالی پروژه داپ بر ایران:

- کاهش حجم آب ورودی به رود ارس
- کاهش حق‌آبه کشاورزی استان‌های شمال غربی
- کاهش آب مورد نیاز صنایع منطقه
- تهدید امنیت آبی شهرهای بزرگ
- تشدید بحران‌های زیست‌محیطی
- افزایش تنش‌های آبی منطقه‌ای

از آنجا که بخش مهمی از برنامه‌های توسعه‌ای شمال غرب کشور بر پایه منابع آبی ارس طراحی شده است، کاهش جریان این رودخانه می‌تواند خسارت‌های بلندمدتی ایجاد کند.

تهدید آب شرب آذربایجان شرقی و تبریز

استان آذربایجان شرقی با کمبود منابع آب روبه‌رو است و یکی از مهم‌ترین راهکارهای تأمین آب آینده این استان، انتقال آب از رودخانه ارس به تبریز است. اهمیت رود ارس برای منطقه:

- تأمین آب شرب تبریز
- تأمین آب ده‌ها شهر و صدها روستا
- پشتیبانی از فعالیت‌های صنعتی
- تأمین نیازهای کشاورزی

بر اساس مطالعات انجام شده، کاهش آب ورودی به ارس می‌تواند اجرای پروژه انتقال آب ارس به تبریز را با مشکلات جدی مواجه کند.

پیامدهای احتمالی:

- کمبود آب شرب
- افزایش هزینه‌های تأمین آب
- فشار بر منابع آب زیرزمینی
- افزایش خطر فرونشست زمین
- تشدید بحران آب در منطقه

طرح انتقال آب ارس به تبریز و دریاچه ارومیه

طرح انتقال آب ارس یکی از مهم‌ترین پروژه‌های آبی شمال غرب ایران است که با هدف تأمین آب شرب، جبران کمبود منابع آب زیرزمینی و کمک به احیای دریاچه ارومیه طراحی شده است.

اهداف اصلی پروژه:

- تأمین آب شرب شهر تبریز
 - تأمین آب ۲۲ شهر و ۲۸۶ روستا
 - جبران کسری سفره‌های آب زیرزمینی
 - کمک به احیای دریاچه ارومیه
 - توسعه پایدار کشاورزی منطقه
- مشخصات طرح:

- محل برداشت آب: رودخانه ارس در محدوده جلفا
- طول خط انتقال: ۱۳۵ کیلومتر
- ظرفیت انتقال: ۳۰۰ میلیون مترمکعب در سال

کاهش آب رودخانه ارس در نتیجه اجرای پروژه داپ می‌تواند بهره‌برداری کامل از این طرح را با چالش جدی مواجه کند.

تأثیر پروژه داپ بر دریاچه ارومیه

دریاچه ارومیه یکی از بزرگترین دریاچه‌های شور جهان و مهم‌ترین پهنه آبی داخلی ایران محسوب می‌شود.

در سال‌های اخیر برای احیای دریاچه ارومیه پروژه‌های متعددی طراحی شده که یکی از مهم‌ترین آن‌ها انتقال آب از رودخانه ارس است.

اهداف طرح انتقال آب:

- جبران کمبود آب دریاچه
 - حفظ اکوسیستم منطقه
 - جلوگیری از گسترش ریزگردهای نمکی
 - حفظ تنوع زیستی
- در صورت کاهش آب رودخانه ارس:
- میزان آب انتقالی کاهش می‌یابد.
 - روند احیای دریاچه کند می‌شود.
 - احتمال بازگشت بحران خشک‌شدن افزایش می‌یابد.
 - خسارت‌های زیست‌محیطی منطقه تشدید خواهد شد.
- به همین دلیل بسیاری از کارشناسان پروژه داپ را یکی از عوامل بالقوه تهدیدکننده برنامه‌های احیای دریاچه ارومیه می‌دانند.

کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی مرتبط

بررسی پروژه‌های گاپ و داپ بدون توجه به اسناد حقوق بین‌المللی امکان‌پذیر نیست.

مهم‌ترین اسناد مرتبط عبارت‌اند از:

کنوانسیون رامسر

حفاظت از تالاب‌های بین‌المللی و جلوگیری از تخریب آن‌ها.

کنوانسیون مقابله با بیابان‌زایی

مبارزه با گسترش بیابان‌ها و تخریب سرزمین.

کنوانسیون اسپو

الزام کشورها به ارزیابی اثرات زیست‌محیطی فرامرزی پروژه‌های بزرگ.

کنوانسیون آرهوس

حق دسترسی مردم به اطلاعات محیط زیستی و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها.

اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲

از مهم‌ترین اسناد پایه حقوق بین‌الملل محیط زیست که بر مسئولیت دولت‌ها در جلوگیری از آسیب به محیط زیست سایر کشورها تأکید می‌کند.

مسئولیت بین‌المللی ترکیه

در حقوق بین‌الملل هرگاه اقدامات یک دولت موجب خسارت قابل توجه به دولت‌های دیگر شود، موضوع مسئولیت بین‌المللی مطرح می‌شود.

شرایط مسئولیت:

- وقوع خسارت واقعی
- ارتباط مستقیم میان عمل و خسارت
- نقض تعهدات بین‌المللی

در صورت اثبات آثار منفی پروژه‌های گاپ و داپ، امکان طرح مسئولیت بین‌المللی ترکیه از منظر حقوق محیط زیست و حقوق آب‌های بین‌المللی وجود دارد.

راهکارهای حقوقی:

- مذاکره و دیپلماسی
- انعقاد توافقنامه‌های جدید
- داوری بین‌المللی
- مراجعه به مراجع قضایی بین‌المللی

نقش رسانه‌ها در موضوع گاپ و داپ

رسانه‌ها نقش مهمی در آگاهی‌بخشی و ایجاد حساسیت عمومی نسبت به مسائل محیط زیستی دارند.

وظایف رسانه‌ها:

- اطلاع‌رسانی درباره پیامدهای پروژه‌ها
- افزایش آگاهی عمومی
- مطالبه‌گری اجتماعی
- حمایت از حقوق محیط زیست
- جلب توجه سازمان‌های بین‌المللی

رسانه‌ها می‌توانند از طریق انتشار گزارش‌ها، مستندها، مصاحبه‌ها و تحلیل‌های تخصصی نقش مهمی در روشن شدن ابعاد مختلف این پروژه‌ها ایفا کنند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

پروژه‌های گاپ و داپ از بزرگترین طرح‌های آبی و عمرانی ترکیه به شمار می‌روند و نقش مهمی در توسعه اقتصادی این کشور دارند. با این حال آثار فرامرزی این پروژه‌ها موجب نگرانی کشورهای همسایه شده است.

نتایج اصلی پژوهش:

- کاهش جریان آب دجله، فرات و ارس
- تهدید امنیت آبی کشورهای پایین‌دست
- افزایش ریزگردها و بیابان‌زایی
- آسیب به تالاب‌ها و اکوسیستم‌ها
- تهدید امنیت غذایی و کشاورزی
- ایجاد چالش‌های حقوقی و سیاسی

در نهایت مدیریت پایدار منابع آب مشترک تنها از طریق همکاری منطقه‌ای، احترام به قواعد حقوق بین‌الملل و رعایت حقوق کشورهای پایین‌دست امکان‌پذیر خواهد بود. توسعه اقتصادی زمانی پایدار است که با حفظ محیط زیست و رعایت حقوق سایر ملت‌ها همراه باشد.

منابع

- کاظمی، احمد. (۱۴۰۱). پروژه‌های گاپ و داپ ترکیه از منظر حقوق بین‌الملل و رسالت رسانه‌ها. پژوهشنامه رسانه بین‌الملل.
- رشیدی، مهناز و همکاران. (۱۴۰۰). منبع تعهد به ارزیابی آثار زیست‌محیطی فرامرزی در پروژه گاپ ترکیه.
- رضایی، علی؛ جلالیان، عسکر. (۱۳۹۷). مسئولیت بین‌المللی ترکیه ناشی از اجرای پروژه گاپ با تأکید بر حقوق بین‌الملل محیط زیست.
- زارع، علی؛ رضایی، قوام‌آبادی، محمدحسین. (۱۴۰۰). مناقشات زیست‌محیطی کشورهای حوضه دجله و فرات نسبت به سدسازی ترکیه از منظر حقوق بین‌الملل.
- فرهادی، علی. (۱۳۹۹). تأثیرات طرح راهبردی آناتولی جنوب شرقی ترکیه بر امنیت جمهوری اسلامی ایران.
- CESC (2011). Dam Construction in Turkey and Its Impact on Economic, Cultural and Social Rights.
- Weiss, Edith Brown. (2011). The Evolution of International Environmental Law.